

Людмила Скорина (*Lyudmyla Skoryna*)

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ЛІТЕРАТУРНА БІОГРАФІЯ «НОМО POLITICUS»: ХТО ОЛЕСЯ ДОСВІТНЬОГО – АГІТКА АННИ БОЯРСЬКОЇ

Literary Biography of “*Homo Politicus*”: *Who* by Oles Dosvitnii – *Propaganda* by Anna Bojarska

ABSTRACT: The article analyses the literary modelling patterns of “homo politicus” biography in the novels *Who* by Oles Dosvitnii and *Propaganda* by Anna Bojarska. The concept system of both works being traditional for a political novel. At the centre of the novel are fictional characters: Nero, Liia, Leo (*Who*), Krzysztof Palivoda, Monika Weber, Conchita Estravados, Michel Bernard, Rolf Sperling (*Propaganda*). On the margins of the concept are “key characters” who have historical prototypes: Niiev, Rezhos, Netkhele, Pavianore, Kutsenkyi, Struskyi (*Who*), A. Baader, U. Meinhof, G. Ensslin, J.-C. Raspe, H. Paul, I. Schubert, P. Estravados (*Propaganda*). In modelling the inner world of “homo politicus”, Oles Dosvitnii is primarily limited to their political activities (the exception being the family story of Leo and Liia), on the other hand, Anna Bojarska is interested not only in politics, but also in the intimate and family life, and various spheres of character self-realization (social, professional, creative). In their novels, the Ukrainian novelist and the Polish writer represent different types of “homo politicus” and we observe different versions of human destiny. These people mainly entered politics under the influence of a youthful idealistic desire to change the world. Further literary biography of “homo politicus” unfolds as the realization of a fabulous “three ways” matrix: 1) total disappointment and the ceasing of active political activity (David Sinclair in *Propaganda*); 2) political struggle, efforts to remain unblemished, being true to revolutionary ideals (Nero, Liia, Leo in the novel *Who*, Pablo Estravados, Monica Weber, Martha Dougherty – in *Propaganda*); 3) conscious cooperation (Michel Bernard, Rolf Sperling in *Propaganda*) or forced cooperation (Hans in the novel *Who*, Krzysztof Palivoda, Conchita Estravados, Hana – in *Propaganda*) with the special services, becoming a marionette in the hands of big political players. Actually, Anna Bojarska goes further than Oles Dosvitnii in understanding the ethical aspects of politics, in modelling the inner world of “homo politicus”. In the mid 1920s, the Ukrainian writer introduced an artistic reflexion of the mentality of “homo politicus” as a member of the left movement, while Anna Bojarska was to develop and deepen this in the early 1980s, as demonstrated by the economic and political consequences of left ideology dominance (totalitarian-Bolshevik) in Poland, depicted through the rebirth of “new left” trends in Western Europe, and the transformation of the revolutionary movement into a puppet theatre, “ping-pong of spies”.

KEYWORDS: “homo politicus”, Oles Dosvitnii, Anna Bojarska, political novel, revolutionary movement, leadership in politics, a political trap, drugs, game

Вступ

Олесь Досвітній (Олександр Федорович Скрипаль-Мищенко, 1891-1934) – український письменник, автор романів *Американці* (1925), *Хто* (1927), *Нас було троє* (1929), *Кварцит* (1932), драми *Магма*, низки оповідань і повістей. Представник т. зв. «розстріляного відродження» – покоління, яке повірило в можливість соціалістичної перебудови світу й заплатило за це найвищу ціну. Упродовж 1920-х – на початку 1930-х років на твори письменника відгукнулися рецензіями Олександр Білецький, Михайло Доленго, Володимир Коряк, Григорій Майфет, Леонід Підгайний, Олексій Полторацький, Яків Савченко, Микола Хвильовий, Антін Хуторян, Самійло Шупак, Фелікс Якубовський та ін. Після арешту й загибелі О. Досвітнього його літературний доробок був вилучений з літературного процесу. Як згадував Григорій Костюк, «лише після 1956 року, коли смертоносний лід почав трохи топитися, згадали, правда, обережно й боязко, про нього. Видано два томи вибраних його творів, написано декілька літературних портретів, статей, біографічних довідок»¹. У студиях Олега Килимника, Віктора Костюченка, Леоніда Новиченка, Михайла Пархоменка, Юрія Смолича, Кіндрата Сторчака, Павла Федченка, Валерія Шевчука домінував застарілий методологічний інструментарій, тож сучасних дослідників вони можуть зацікавити лише як фактологічне джерело. На жаль, у дискурсі новітнього українського літературознавства творчість О. Досвітнього представлена дуже скромно. Упродовж останнього двадцятиліття з-під пера дослідників виходили оглядові матеріали, що уточнювали інформацію про життєвий і творчий шлях митця (Віри Агеєвої, Олександра Мукомели), статті про повісті *Алай* і *Гюлле* (Галини Авксентьєвої, Миколи Васьківа), романи *Американці* (Ольги Салової, Ганни Степанової), *Нас було троє* (О. Салової), *Кварцит* (Олени Бровко, О. Салової), публіцистику (Г. Степанової). Компаративний напрямок презентує розвідка Оксани Філатової про «діалоги» в художній семіосфері Пилипа Капельгородського й О. Досвітнього. Роман *Хто* поки не став об'єктом комплексного літературознавчого дослідження, що зумовлює наукову новизну статті.

Анна Боярська (Anna Wojarska-Rutowicz, 1946-2019) – польська письменниця, авторка політичних романів *Агітка* (1982), *Чого мене навчив Август* (1995). У її доробку – оповідання й романи *Lakier* (1979), *Ja* (1984), *Chłuba lunaparku* (1988), *Modrzejewska. Opowieść filmowa* (1990), *Pięć śmierci* (1990), *Biedny Oskar, czyli Dwa razy o miłości* (1992), *Urban* (1998), *List otwarty do królowej Wiktorii* (2001), *Bóg pali cygara* (2004), *Kozzmoss!* (2004), драми *Lekcja polskiego* (1988), *Meeting* (1992), збірка есеїв *Zastrzelony jadłospis, czyli trochę mitologii polskiej* (2004). На межі 1980-1990-х років вона здобула титул «літературної терористки», «єдиної живої польської політичної письменниці», яка завжди прагнула «бути тим, ким була до цього: винятком. Гоноровим чоловіком. Жінкою, яка [...] пише як чоловік»².

¹ Г. Костюк, *Життєвий шлях О. Досвітнього*, «Українські вісті» 25.09.1966, с. 2-7.

² М. Świerkosz, *Arachne i Atena. Literatura, polityka i kobiety klasycyzm*, Kraków 2017, s. 247.

На думку Моніки Сверкош, відсутність А. Боярської в сучасному каноні польської літератури зумовлена її іміджем скандальної авторки. *Агітка* виявилася неприйнятною ні для влади ПНР, ні для демократичної опозиції³. Представники влади трактували роман як сатиру на польських і західноєвропейських «нових лівих», опозиційні кола картали письменницю за симпатії до терористів, відсутність чіткої антикомуністичної декларації, аморальність. Цікаві рефлексії про *Агітку* містять студії Станіслава Бальбуса й М. Сверкош. На жаль, українським читачам ім'я А. Боярської практично невідоме.

Мета статті – проаналізувати особливості літературного моделювання біографії «homo politikus» у романах *Хто* О. Досвітнього й *Агітка* А. Боярської.

***Хто* Олесь Досвітнього – *Агітка* Анни Боярської як політичні романи**

Романи О. Досвітнього й А. Боярської відділяє часове «провалля» (60 років), різний життєвий досвід і культурні уподобання авторів, однак у них чимало спільного: обидва твори презентують один жанровий різновид – політичний роман. В Україні його появу найчастіше пов'язують із романом М. Хвильового *Вальдшнепи* (Любомир Сенік, Ігор Моторнюк, Катерина Шабаль). Утім, як слушно зауважив М. Васьків, жанрова природа роману значно складніша, його з однаковим успіхом можна назвати «любовним», «курортним», «інтелектуальним, ідеологічним, політичним, екзистенціалістським, автоінтертекстуальним, психологічним»⁴. Значно ближче до витоків політичного роману стояв О. Досвітній. Українські літературознавці здебільшого кваліфікували його твори як соціальні романи (так, П. Федченко занотував: «Новий соціальний роман (*Хто* – *Л.С.*) відтворює характерні політичні процеси в середовищі революційної інтелігенції США і Франції напередодні Першої світової війни»⁵) або вказували на їхню жанрову багатоплановість (для прикладу, Г. Степанова виявила в романі *Американці* елементи кіномистецтва, документалістики, ідеологічної агітації, «непросту (й достатньо еkleктичну) суміш подорожніх нотаток, політичної хроніки з репортажним романом»⁶). У романі *Хто* також поєднані різні жанрові елементи, однак його осердям є модель політичного роману. У цьому контексті видається слушним твердження Альберта Новацького про О. Досвітнього як творця «пригодницького політичного роману»⁷.

³ Ibidem, s. 243.

⁴ М. Васьків, «Вальдшнепи» Миколи Хвильового як фрагмент завершеного роману. Проблеми інтерпретації й інтертекстуального прочитання, «Слово і Час» 2009, № 5, с. 26.

⁵ П. Федченко, *Олесь Досвітній*, [у:] О. Досвітній, *Твори: у 2 томах*, т. 1, Київ 1991, с. 22.

⁶ Г. Степанова, *Роман Олесь Досвітнього «Американці»: жанровий синтез літературних і позалітературних практик*, «Волинь філологічна: текст і контекст» 2010, т. 10, № 2, с. 181, [в:] <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/316> (10.10.2022).

⁷ А. Nowacki, *Aktywny romantyzm. Estetyka literacka WAPLITE w świetle dokumentów programowych*, «Studia Ukrainica Posnaniensia» 2017, vol. V, s. 339.

Теза про жанрову еkleктику релевантна також для характеристики роману польської письменниці. За висновком С. Бальбуса, *Агітка* А. Боярської – один із найцікавіших і найвидатніших політичних романів у польській повоєнній літературі⁸. На відміну від інших авторів, письменниця «зайняла аналітично-спостерігаючу позицію («бачу й описую»), не вільну від емоційної заангажованості, але повністю позбавлену політичного й приватного («інтимного») сентименталізму. Її герої (навіть ті, які співпрацюють зі спецслужбами) вміють викликати в читача співчуття, але авторка не вимагає для них жалю й лагідного «прощення». Одним словом, Боярська позбавляє політичний роман його ідеологічного (але не ідейного) татуажу, а також схематизму, алегоризму, символізму»⁹.

Жанрові маркери політичного роману збурювали в дослідницькому середовищі жваві дискусії. Не занурюючись у тонкощі різноманітних теорій, дозволю собі взяти за основу міркування Ірвінга Хоува. Американський дослідник схарактеризував політичний роман як твір, у якому «домінують політичні ідеї або політичне середовище»¹⁰ і визначив такі його жанрові прикмети: 1) головні акценти – політичний процес і авторське ставлення до нього; 2) проблематика – взаємозв'язок між політичною ідеєю й особистим досвідом персонажів; 3) конфлікт – між природою людини й ідеологічними конструктами, що намагаються цю природу формувати; 4) зображення впливу політики на людське життя; 5) персонажі – носії діаметрально протилежних політичних поглядів¹¹. Зазвичай фабула такого твору занурена в політичні події; текст може бути документалізований завдяки цитуванню листів, щоденників, новин. На думку Єжи Зьомека, «у політичному романі йдеться про відстеження механізму політичної діяльності»; «це роман про “мандаринів”, тематично пов'язаний з великими історичними подіями. Ці дві умови повинні виконуватися одночасно»¹².

Аналізовані твори О. Досвітнього й А. Боярської містять принагідні згадки про соціально-політичні реалії Європи й Америки ХХ століття. Хронологічні межі роману *Хто* охоплюють 1905-1917 роки, географічна прив'язка – США, Франція. Персонажі згадують про Ленські події (квітень 1912 р.), початок Першої світової війни (1914), вбивство Жана Режоса (іст. – Жореса) на Монмартрі (31.07.1914), Лютневу революцію й Жовтневий переворот (1917), страйки в США. В *Агітці* події розгортаються переважно в Західній Європі (Франції, Західній Німеччині, Англії, Ірландії, Швейцарії, Польщі, Чехословаччині) й охоплюють 1971-1984 роки (спроби об'єднання лівих сил, діяльність RAF та IRA, страйк на Гданській корабельні 14 серпня 1980 р., запровадження воєнного

⁸ S. Balbus, *Wstęp*, [w:] A. Bojarska, *Agitka*, Gdańsk 2000, s. 4, [w:] <http://biblioteka.kijowski.pl/bojarska%20anna/agitka.pdf> (25.08.2022).

⁹ Ibidem, s. 5.

¹⁰ I. Howe, *Politics and the Novel*, New York 1957, p. 17.

¹¹ Ibidem, p. 260.

¹² J. Ziomek, *Powieść polityczna – powieść o polityce*, „Pamiętnik Literacki” 1964, № 55/4, s. 351.

стану в Польщі 13 грудня 1981 р.). О. Досвітній і А. Боярська пишуть про різні історичні періоди, різні політичні реалії, однак обох письменників цікавить одне – внутрішній світ «*homo politicus*», а також рухи, які під виглядом «лівих» облитають світ, втягуючи їхніх ініціаторів і активістів (незалежно від знань і свідомості) у пута «“великої політики” великих держав» (С. Бальбус)¹³.

Анна Буковська виокремила три різновиди політичного роману: 1) класичний політичний роман (має справу безпосередньо з політичною «кухнею»; його герої – центральні фігури політичної шахівниці); 2) твори, що акцентують увагу на «практиці політичної діяльності у процесі безпосереднього формування дійсності, відповідно до прийнятої раніше програми»; 3) книги, що «демонструють соціальні наслідки певної політики та її проєкцію на долі окремих людей, центром зацікавлення автора є вже не механізми політичної діяльності й проблема влади, її герой – не так носій влади, як підвладна особа»¹⁴, такий роман «часто межує із соціальним романом»¹⁵. Однак у літературному процесі рідко трапляються приклади якогось жанрового гатунку «в чистому вигляді». Як слушно доводить Мирослав Карват, політичні романи можуть містити «як белетризовану біографію реального героя, так і вигадану долю вигаданого персонажа, яка є або закамурфльованим натяком на реальну особу, або уособленням соціального типу, а також епопеєю колективного героя, написаною на переплетенні прагнень, пристрастей, конфліктів і доль багатьох головних і другорядних персонажів»¹⁶.

І О. Досвітній, і А. Боярська інтегрують в образну систему своїх творів закамурфльованих політичних діячів. Як вказував П. Федченко, окремі персонажі роману *Хто* – це «більшою чи меншою мірою замасковані реальні історичні постаті: Нієв – Ленін, Режос – Жорес, Нехтлеб – Лібкнехт»¹⁷. Насправді коло персонажів, які мали історичних прототипів, значно ширше: Ойде – Юджин Дебс, Павіаноре – президент Франції Раймон-Ніколя-Ландрі Пуанкаре, Бур'ян – Александр Мільєран, Куценький – Карл Каутський, Струський – Лев Троцький, Богів – Володимир Базаров, Чавський – Анатолій Луначарський. Утім ці алюзії мають факультативний характер. Письменника цікавили не так конкретні особи, як можливість репрезентувати різні політичні рухи в Європі й Америці на початку ХХ ст. В *Агімці* на маргінесах образної системи також змальовані персонажі, які мали історичних прототипів (Андреас Баадер, Ульріке Майнхоф, Гудрун Енслін, Ян-Карл Распе, Гельмут Польш, Інґрід Шуберт та ін.). Прототипом Пабло Естрададоса міг бути відомий латиноамериканський революціонер Ернесто Че Гевара. Кістяк образної системи обох аналізованих творів становлять вигадані персонажі. У романі О. Досвітнього – Неро, Лія, Лео; у творі А. Боярської –

¹³ S. Balbus, *Wstęp...*, s. 6.

¹⁴ A. Bukowska, *Drogi i manowce powieści politycznej 1957-1967*, „Miesięcznik Literacki” 1968, № 7, s. 30-31.

¹⁵ Ibidem, s. 31.

¹⁶ M. Karwat, *O statusie pojęcia «polityczności»*, „Studia Politologiczne” 2015, № 37, s. 41.

¹⁷ П. Федченко, *Олесь Досвітній...*, с. 23.

Кшиштоф Палівода, Кончіта Естравадос, Моніка Вебер, Рольф Сперлінг та ін. У романі *Хто* усе життя центральних персонажів пов'язане з революційною діяльністю (виняток – пунктирно накреслена родинна історія Лео і Лії), підтверджуючи тезу про те, що політика має «тоталітарний характер, вона хоче домінувати, поглинути все життя людини, включно з інтимною сферою»¹⁸. Натомість в *Агітці*, за висновком С. Бальбуса, люди «зображені не як маріонетки політичного мораліте. Їхнє життя представлене на багатьох рівнях, не обмежуючись суто політичною сферою. Їх поглинає еротика, мистецтво, приязнь, дружні контакти, родина, соціальні й професійні амбіції»¹⁹.

Політика як пастка

Персонажі романів *Хто* й *Агітка* прийшли в політику здебільшого під впливом ідеалістичного юнацького бажання змінити світ на краще, докорів сумління або романтичного захоплення харизмою лідера (в *Агітці* – Пабло Естравадоса). Їхня подальша літературна біографія розгортається як реалізація казкової матриці «трьох шляхів»: 1) розчарування й відхід від активної політичної діяльності (Девід Сінклер в *Агітці*); 2) політична боротьба, намагання залишитися «чистим», зберегти вірність революційним ідеалам (Неро, Лія, Лео в романі *Хто*, Пабло Естравадос, Моніка Вебер, Марта Догерті – в *Агітці*); 3) свідомо (Мішель Бернар, Рольф Сперлінг в *Агітці*) чи вимушено (Ганс в романі *Хто*, Кшиштоф Палівода, Кончіта Естравадос, Ганна – в *Агітці*) співпраця зі спецслужбами, роль маріонеток у руках великих політичних гравців. У першому виданні *Агітки* (1987 р.) було два промовистих епіграфи. Перший – слова Максиміліана Робесп'єра: «... вона існує [...] ця пристрасть відчувається [...] ця глибока огида до тиранії, це відчайдушне співчуття до пригноблених, ця свята любов до батьківщини, це найпіднесеніше святе людинолюбство, без якого велика революція є лише сліпучим злочином, що знищує інший злочин»²⁰, – підкреслює ідеалістичне підґрунтя політичної діяльності. Другий – цинічна заява Сталіна: «У політиці немає сентиментів, їх ніколи не було і не буде»²¹, – ілюструє її справжнє обличчя. Засліплені ідеалізмом мрійники закономірно потрапляють у пастку політики. За твердженням С. Бальбуса, людина «є *homo politicus*. І якщо вона не стає ним за власним бажанням, то кондиція буття *homo politicus* нав'язується їй ззовні або стає результатом несвідомого вибору»²². У більшості випадків цей вибір-без-вибору має трагічні наслідки. Центральними фігурами аналізованих романів є «простаки»-ідеалісти Лео Візир і Кшиштоф Палівода, які по-своєму намагаються змінити несправедливий світ. Герой О. До-

¹⁸ S. Balbus, *Wstęp...*, s. 6-7.

¹⁹ Ibidem, s. 7.

²⁰ A. Wojarska, *Agitka*, Warszawa 1987.

²¹ Ibidem.

²² S. Balbus, *Wstęp...*, s. 6.

світнього перекладає соціалістичну літературу для потреб робітничого руху, а Кшиштоф Палівода пише трактати про громадянські права дітей, про тварин у світлі права, про стадні інстинкти ХХ століття. Найцікавіший його твір – незавершена *Моя утопія*.

Персонаж О. Досвітнього парадоксально неподібний до класичних героїв української «пролетарської» літератури. Він не має стійких ідейних переконань, більше того, його політична «ініціація» мала суто емоційне підґрунтя. Розповідь Лії про обмазаних смолою анархістів пробудила в його душі докори сумління:

Там десь є люди, що мають силу відверто йти на них... не шкодувати життя, боротися до загину, не сахатися гарячої смоли... А що я? Адже я теж, здається, їхній одностудець... Чому сиджу з своїми перекладами, що мандрують по часописах і видавництвах майже без наслідків. Адже з перекладеного тільки десяту частину надруковано... А що, наколи б прилучитися до них... Однаково до кого, аби проти капіталістів²³.

Кшиштоф Палівода одного разу побачив в автобусі хлопця, який читав щоденники Естравадоса й плакав: «Того дня він повернувся додому надзвичайно зворушений, часто повторюючи про себе речення, як зіпсована платівка: “Мушу щось зробити зі своїм життям!”»²⁴ (*тут і далі переклад з польської мій – Л. С.*). Це був початок, точка відліку.

І Лео, і Кшиштоф – люди інтелектуальної праці, яким пасує споглядання й творчість, а не радикальні політичні акції. Ключова теза «революціонера» Паліводи: «Політичний тероризм – єдина ефективна зброя інтелігенції, так само як економічний тероризм – єдина ефективна зброя робітничого класу»²⁵, – звучить дивно в устах людини, принципово нездатної до насильства. Обидва персонажі цінують героїзм інших, а самі воліють залишатися сторонніми спостерігачами; гнівно картають себе за бездіяльність, але це лише форма морального мазохізму. Повертаючись із Франції до «нормального, тихого життя, в тепло, в спокій», плануючи одруження з Монікою й подальшу теоретичну розбудову РПП, Кшиштоф прагне

увійти до історії в найбезпечніший найбажаніший спосіб: через чорний хід. Дев'яносто п'ять відсотків свого життя він проведе так, як любить: серед своїх книжок, у кріслі, на дивані. Сніданок у ліжку, вечір перед телевізором. [...] Яке ж він стерво. Спритне стерво... паразит²⁶.

²³ О. Досвітній, *Твори: у 5 томах*, т. 1, Харків 1930, с. 50.

²⁴ А. Војарска, *Агітка...*, с. 34.

²⁵ Ibidem, с. 62.

²⁶ Ibidem, с. 129.

У пошуках свого місця на політичній «шахівниці» Лео переходив з однієї організації до іншої, за влучним висловом П. Федченка, блукав «між різномасштабними “соціалізмами” – від християнського до фермерського, а насамкінець – архіреволюційного, – але майже скрізь його чекає розчарування»²⁷. Персонаж констатує: «Я відчував кожен мить, що стаю манекеном у руках купки пройдисвітів»²⁸. Кшиштоф так само не уявляє, що він має робити, до кого приєднатися. Він блукає в політичному лабіринті, однак, на відміну від українця, не має жодних ілюзій щодо соціалізму (його польська версія цілковито дискредитувала себе). Парадокс новітнього Гамлета (ця літературна алюзія зринає у мовленні самого персонажа²⁹) полягає в тому, що він і далі шукає «справжніх лівих», мріє про створення Революційної партії інтелігенції (РПІ), яка виражатиме інтереси «людей інтелектуальної праці», творчої інтелігенції. Зрештою і Кшиштоф Палівода прийшов до усвідомлення, що «він сам – лише об’єкт маніпуляції. Мураха. Терміт. Його мозок промили в пральній машині. [...] Заангажований! Запрограмований!»³⁰. Однак тому, хто став на цей шлях, не так просто з нього зійти.

У тандемі Лео – Лія роль лідера належить дружині; аналогічна ситуація склалася і в стосунках Кшиштофа Паліводи й Моніки Вебер. В *Агітці* кохання до «князівни на скляній горі, терористки зі Штамхайму»³¹ виявляє симптоми інфантильного романтизму головного героя. Листовний роман з Монікою демонструє його внутрішню слабкість, яку проникливо зафіксувала Кончіта Естравадос. У Моніці і її товаришах по ув’язненню Кшиштоф шукає того, чого не має сам:

Чим вони там можуть жити, подумай? Ідеєю. Але ти її не маєш, чоловіче, я не звинувачую тебе за це, але ти її не маєш! У що ти віриш? Ти захопився цими людьми. Захопився моїм батьком, в’язнями Штамхайму, як колись захоплювалися Наполеоном³².

Однак ідеалізм завжди розбивається об мури реальності. Як вказує М. Сверкош,

неможливість розплутати політичні вузли і водночас з’ясувати правду вписана в світ роману Боярської. Кшиштоф, інтернований під час воєнного стану, колишній учасник страйку на Гданській судноверфі, відчуває себе одночасно обдуреним лівими революціонерами Заходу і зрадченим правими дисидентами. [...] Так буквально зароджується в ньому політична свідомість, розуміння того,

²⁷ П. Федченко, *Олесь Досвітній...*, с. 24.

²⁸ О. Досвітній, *Твори: у 5 томах...*, с. 71.

²⁹ А. Војарска, *Агітка...*, с. 39.

³⁰ Ibidem, s. 133.

³¹ Ibidem, s. 66.

³² Ibidem, s. 72.

що кожне приватне рішення має політичний вимір і що політика завжди стає особистою справою³³.

Обох персонажів політика приводить до в'язниці. О. Досвітній не вважав за потрібне докладніше відтворювати тюремний побут Лео і Лії, натомість А. Боярська дуже докладно, з багатьма побутовими подробицями й психологічним нюансуванням описує перипетії ув'язнення Моніки Вебер і Кшиштофа Паліводи. Зрештою Кшиштоф іде на компроміс і стає шпигуном на службі таємної поліції. Така ж доля могла б спіткати й Лео, однак він не становив ніякої цінності для уряду Сполучених Штатів. Його арешт зумовлений несправедливим наклепом і надмірною обережністю влади, яка потрактувала кубанського козака Лео як німецько-австрійського шпига.

Фінал *Агітки* відкритий, однак Кшиштоф вгадує свою подальшу долю:

Були вже такі, як він, багато таких, як він. Піддалися. Дурили себе. Боялися. Дозволили себе переконати. Вважали, що шпигунство відрізняється від катування хворих, безпорадних і закутих, від обшуків у квартирах, від чатування на розі вулиць. [...] Вони думали, що підуть, зробивши ТИМ одну послугу, виконавши одне завдання. А потім вистрибували з вікон, пускали газ, різали собі вени. На нього чекає те ж саме³⁴.

У романі О. Досвітнього Лео, Лія й Неро також опинилися у фіналі в цілковитій невизначеності, однак можна припустити, що, за реалістичного розгортання подій, їх могла би спіткати та ж доля, яка спіткала самого О. Досвітнього.

Якщо політичний вибір Кшиштофа Паліводи був усвідомленим, то в Кончіти Естравадос фактично не було альтернативи, замість неї вибір зробили її батько («легенда революції» Пабло Естравадос) і матір, яка після його смерті погодилася переїхати до Франції й стала маріонеткою спритних політиканів. У дванадцять дівчина опинилася в самому осерді «нової лівиці». Вихована в ненависті до батька, вона зрештою «прийняла його погляди, як свої, з модифікаціями»³⁵, але так ніколи його не вибачила. У сімнадцять – втратила матір. Єдиний чоловік, який опікувався її долею, виявився вбивцею батька. Статус доньки героя революції, прізвище Естравадос зробили її об'єктом особливого зацікавлення спецслужб: «За кожним діячем починають крутитися. Не треба їх самому шукати. Достатньо звернути на себе хоч трохи увагу, і вони з'являться: Москва, Пекін, Гавана, Вашингтон! [...] Дадуть зброю, друкарні, все. А якщо хтось спробує відмовитися, вб'ють»³⁶. Через тринадцять років після смерті батька Кончіта –

³³ M. Świerkosz, *Arachne i Atena...*, s. 261.

³⁴ A. Bojarska, *Agitka...*, s. 231.

³⁵ Ibidem, s. 115.

³⁶ Ibidem, s. 254.

потрійний агент, цинічна провокаторка, яка заплуталася в хитросплетіннях політики. Людина, яка не має майбутнього, як і Кшиштоф Палівода.

Ще один приклад долі, зруйнованої політичними інтригами, – історія **чешки Ганни**. Ця дівчина в поношеному сірому плащiku, яка розмовляла з тваринами в лондонському зоопарку, була втіленням абсолютного добра, любові до ближніх – не залежно від їхніх політичних поглядів. А потім на її шляху став Рольф Сперлінг. Обурений «політичною нерозбірливістю» дівчини, адвокат терористів вирішив перевиховати її. Абсолютне добро не може існувати в царстві облуди й жорстокості. Дівчина, яка намагалася полегшити страждання оленя, боялася настоптати мурашку, випрямляла зім'яту квітку, найлагідніша істота на світі, пристрасно прагне одного – кривавої розправи над мучителями, мріє пилочкою для нігтів виколоти їм очі, аби помститися за всіх тортурованих, згвалтованих, убитих. У романі А. Боярської політика – кривавий Молох, який нищить кожного, хто потрапляє в його тенета, когось – фізично, когось – морально.

Політика як наркотик, пристрасть, приречення

Поруч із Лео й Кшиштофом в аналізованих романах змальовані персонажі, для яких політика стала сенсом життя, фатальною залежністю. У романі О. Досвітнього це Ніев (епізодичний персонаж, революційний ватажок, ідейний фанатик) і анархіст-одинак Неро, котрий через скептицизм і загострену критичність не пристає до жодної політичної партії. Заява П. Федченка про те, що Неро «в сутичках з представниками різних політичних уподобань еволюціонував від анархізму до комунізму, перетворившись зрештою в твердого і розважливого, переконаного і незламного борця»³⁷, – виявляє ідеологічну заангажованість критика, який намагався протиставити слабкодухому Лео «справжнього революціонера». Заголовок роману прозора натякає на пошук персонажами однозначної відповіді на ключове питання епохи. Хто? Представник якої політичної партії (групи, руху, фракції) здатний зруйнувати старий світ і побудувати новий на засадах свободи, рівності, братерства? Еволюція політичної свідомості Неро дуже показова. Його «революційний» шлях – це постійна втеча від реальності, яка його не влаштовує. Спочатку герой («біла кістка, інтелігент») залишає «дядю з його шахрайською земельно-посередницькою конторою та валютними махінаціями»³⁸ і йде працювати на фабрику, аби стати справжнім пролетарем. Швидко розчаровується й залишає фабрику, адже важка фізична праця виснажує, позбавляючи здатності мислити й боротися. Залишає Сполучені Штати («Де нема жадної людини, що могла б дати гепанця всім американським хлестаковим від соціалізму – ватажкам робітничої кляси»³⁹) й переїздить до Європи, аби

³⁷ П. Федченко, *Олесь Досвітній...*, с. 24.

³⁸ О. Досвітній, *Твори: у 5 томах...*, с. 7.

³⁹ *Ibidem*, с. 56.

активно творити революцію. Однак і у Франції він знаходить лише «революціонерів у смокінгах з парламентського передпокою»⁴⁰, тож утікає і звідти.

Що чекає на невгамовного ідеаліста-революціонера Неро? Повернення до Америки чи мандрівка до Росії? «Пошастить, добудуся до вас, а ні, поїду до Нієва за побігача»⁴¹. Так само неоднозначно звучить фраза з листа Неро:

Я починаю захоплюватися величию гасел, ерудицією й силою логіки Нієва. Навіть боюсь, що своєю анархічною істотою пірну в роботу, що для неї він живе. [...] Коли я загартуюся цілком під вогневим вченням Нієва й вивію з себе анархічні вітри, – я тоді сповіщу. Є цікаві перспективи⁴².

Чи зможе анархіст-скептик, стати «коліщатком і гвинтиком загальнопролетарської справи»? Його захоплює особистість Нієва, приваблює можливість активної боротьби:

У мене аж руки сверблять коли згадаю, як то я буду тельбушити мерзотне генеральство і всю царсько-поміщицьку наволоч. Хоч на буфері, хоч під колесами за американською системою, – а я теж буду там. Здох царат, – настала куца революція, – хай живе пролетарська революція! Нумо до соціалізму!⁴³.

Ця фраза свідчить не про усвідомлену політичну позицію персонажа, а про залежність, подібну до наркотичної. Як зазначено вище, фінал твору – відкритий:

Коли ви будете дочитувати останні сторінки про нас, – ми троє: я, Лео і я – Лія, будемо десь у дорозі до Америки. [...] Я – Неро – буду десь у дорозі до веселої Франції, де мене чекає ясноволоса, синьоока Аннет [...] Що й казати – ми їдемо туди, де нас бракує. А можливо, ми не поїдемо. А й справді, – нащо їхати? Чи не досить роботи тут, в аграрній країні, що, не злякавшись свого дитинства, сміливо вийшла на шлях до соціалізму?⁴⁴.

Не можна достеменно стверджувати, що Неро перетворився на переконаного комуніста. Можливо, на нього чекало чергове розчарування і чергова втеча. Цікавий штрих у характеристиці Неро – порівняння його з Дон-Кіхотом. Спочатку це суто візуальна асоціація: Неро й Ганс – «Дон-Кіхот і Санчо-Панса. Коротенька чорна кирея на довгоногому ледве вкривала його тулуб і розпатлано хилиталася від швидкої ходи. Товстенький, маленький, з руками в кишені

⁴⁰ Ibidem, с. 82.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, с. 118.

⁴³ Ibidem, с. 208.

⁴⁴ Ibidem, с. 217.

справляв вражіння ходячої дривітні»⁴⁵. Потім стає зрозуміло, що Неро – і справді Дон-Кіхот, який живе у світі мрій і бореться з вітряками. В *Агітці* також виявлений алюзивний перегук із романом Сервантеса:

Дон Кіхот, – писали в «Голосі Америки». Латинську Америку врятує Союз заради прогресу й опіка Сполучених Штатів, а не марксизм-ленінізм, марксизм-сталінізм, марксизм-маоїзм... Пабло Естравадос, людина великих можливостей і винятково-го характеру, людина, яку змушені були поважати навіть його вороги, грається в революцію⁴⁶.

Коли на початку роману цей лідер повстанського руху збирає в Парижі конгрес, намагається об'єднати анархістів, маоїстів, троцькістів, соціал-демократів, інших представників «нової лівиці» й заснувати новий Інтернаціонал, він справді виглядає як Дон-Кіхот. Не зважаючи на те, що персонажа вбили на початку роману, якраз перед вирішальним виступом, письменниця наполегливо шукає відповіді на питання: хто такий Пабло Естравадос? Хто ховається за характеристиками «класичний марксист», «легенда революції», «Христос революції» (для шанувальників він навіть візуально нагадує Спасителя)?

Естравадос – фанатик, для якого революція – не лозунги, не риторичні брязкальця, а сенс життя. Людина, яка живе з почуттям відповідальності за долю цілого світу. Чоловік, який покинув напризволяще дружину з маленькою дитиною і поїхав на край світу (на Кубу, в Болівію, Чилі, Африку, Азію) робити революцію. Батько, котрий ніколи не бачив доньку, не дбав про неї, але регулярно надсилав повчальні листи, сенс яких зводиться до одного: вона повинна стати вірним солдатом революції. Філософ, який мріяв написати книжку про етику боротьби від гладіаторів до кориди. До слова, кориди – важливий ключ для проникнення у внутрішній світ Естравадоса. Він не просто розповідає Марті Догерті про змагання з биком, а візуалізує його. У цьому епізоді продемонстрована потужна внутрішня пристрасть героя, яка сублімується через революційну боротьбу.

Політика для Пабло Естравадоса – це також можливість помститися. Якби йому вдалося здобути реальну владу, це

було б ляпасом. Опортуністам. Тим, хто говорить про донкіхотство! Знаєш, іноді цей мотив найсильніший. Ідіотський мотив, мотив малого хлопця, якого ображали на вулиці, але ніщо не додає сили більше, ніж це. Іноді я думаю: може, то власне мстивість і вражені амбіції штовхають світ уперед... Думаю: вони пожалкують! Думаю: вони переконуються, побачать, отримують по пиці, я їм доведу, я їм покажу!⁴⁷.

⁴⁵ Ibidem, с. 27.

⁴⁶ А. Војарска, *Агітка...*, с. 24.

⁴⁷ Ibidem, с. 29.

Завдяки своєрідному психологічному «розтину», формалізованому через щоденникові нотатки, А. Боярській вдається сягнути «дна» – побачити за образом-іконою «легенди революції» слабку, змучену хронічними хворобами (екзема, невралгічний головний і зубний біль) людину: «Деякі люди повинні бути з однієї брили, деякі повинні бути завжди вірними одному покликанню; я прикидаюся такою людиною, але не є нею»⁴⁸. Естравадос не боїться загинути, навіть прагне цього, міркуючи, що смерть дасть йому звільнення від страждань і сколихне революційні маси, стимулює їх до боротьби. Однак сподівання персонажа не справдилися. Учасники конгресу розбіглися, так і не домовившись. В *Агітці* продемонстровані найдієвіші способи боротьби влади з політичними опонентами – залякування, шантаж, підкуп, арешт, замах, убивство, а у випадку з Естравадосом – ще й посмертна десакаралізація лідера, перетворення його на ікону «поп-культури».

Наївний і дурний культ, виявляється не таким наївним. Минуло лише тринадцять років, а Пабло Естравадос – політик, діяч, ідеолог – не існує. Залишився творець слів «Хтось має почати» (яким, до речі, можна надавати, якого завгодно значення), герой (про якого точно не відомо, що саме він зробив героїчного), власник обличчя, розміщеного на футболках. Річ, гаджет, труп⁴⁹.

Єдина загадка: хто за ним стояв? Москва, Пекін, Гавана? Для відступників, яких поглинула політика, думка, що хтось може залишитися «чистим», нестерпна.

У конструюванні літературної біографії «homo politikus» О. Досвітній і А. Боярська прагнуть до гендерного балансу, тому поруч із Лео й Неро в романі *Хто* з'являється Лія й Аннет, а в *Агітці* поруч з Кшиштофом Паліводою, Пабло Естравадосом, Рольфом Сперлінгом, Мішелем Бернаром, Девідом Сінклером, Раймондом Кривіцьким, професором Віннером – Марта Догерті, Моніка Вебер, Кончіта Естравадос, Ганна, Хейді, Вероніка, Крістіна, низка епізодичних героїнь. Жінка, яка раніше сприймалася винятково як сексуальний об'єкт, гарна лялька, домогосподарка з обмеженою життєвою програмою, перетворюється на повноправного гравця на політичній шахівниці. Вона бореться нарівні з чоловіками, а іноді перевершує їх, як Лія в романі О. Досвітнього *Хто*. Героїня проходить різьбучу світоглядну еволюцію: на початку твору це наївна, вродлива шістнадцятирічна дівчина, яка мріє про кохання. Знайомство з Неро запалює в її душі іскру політичної свідомості: «Він багато мені розповідав про людей, про розвиток людства, про боротьбу. Я мало втямила, що він говорив, але це мене захопило. Це щось велике, не таке, як у всіх інших, що навкруги»⁵⁰. Почуття власної інакшості, винятковості, посилене молодечим максималізмом і прагненням змі-

⁴⁸ Ibidem, s. 88.

⁴⁹ Ibidem, s. 112.

⁵⁰ О. Досвітній, *Твори: у 5 томах...*, с. 24.

нити світ, перетворюють Лію на «полум'яну революціонерку». Характеристика П. Федченка: «Запальна і прямодушна, енергійна і безкомпромісна партійка, що здатна жертвувати всім – навіть своїм інтимним почуттям і природним жіночим призначенням»⁵¹, – значно спрощує цей образ. Лія не може завагітніти («На щастя чи на горе, я не можу плодити дітей. Принаймні, до цього часу так виходило»⁵²), тож їй не доводиться «жертвувати природним призначенням». Її шлюб з Лео виріс не з пристрасті, а з розрахунку, тож Лії не доводилося жертвувати інтимним почуттям. Її справжньою пристрастю була політика. Найпоказовіше це продемонстровано у формі самоаналізу в листі до Неро:

Можливо, ми однакові з вами істоти, що наша кров безустанку шумує. [...] Я тану в боротьбі, я захоплена нею, як п'яниця віскі, я живу нею, як наркоман гашишом чи опіюмом. Я не маю більшої насолоди, як ця боротьба, що в ній або загину, або доб'юся перших щаблів нашої перемоги⁵³.

Якщо Лія у романі О. Досвітнього обмежується мирними методами політичної боротьби за права робітників, то Моніка Вебер (її літературна посестра з роману А. Боярської *Агітка*) переходить на вищий рівень. Кульмінацією її політичної кар'єри був замах на суддю Вищого суду, який підтримував тортури проти політичних в'язнів. Героїнь споріднює гостре відчуття соціальної несправедливості, прагнення боротися за права ображених і принижених: Лію до революційної діяльності пробудила сцена з обмазаними смолою анархістами, Моніку обурила ідея видаляти політичним в'язням частину мозку, аби «заспокоїти» їх. Однак у їхньому психологічному портреті є виразна відмінність: для Лії революційна діяльність – «наркотик», для Моніки – форма психологічної компенсації. За спостереженням М. Сверкош, «те, що привело Моніку до RAF, було пов'язане з її готовністю протистояти власній вразливості»⁵⁴. Постійна безкомпромісна боротьба з власною слабкістю – життєве кредо не лише цієї героїні, а й усієї другої генерації RAF: «Люди, яких вона там зустріла, були схожі на неї. Невдахи, які ненавидять власну слабкість. Розумники. Інтелігенти. Хто би ще переймався катуваннями в'язнів?»⁵⁵. Німецька журналістка Ульріке Майнхоф (одна з епізодичних героїнь *Агітки*) писала: «Протест виникає тоді, коли я кажу, що довше цього не витримаю. Опір – коли я покінчу з тим, чого не можу витримати. Протест – коли я більше з цим не згодна. Опір – коли я не дозволю іншим з тим примиритися»⁵⁶. Лія презентує протест, Моніка – опір, пов'язаний із

⁵¹ П. Федченко, *Олесь Досвітній...*, с. 24.

⁵² О. Досвітній, *Твори: у 5 томах...*, с. 162.

⁵³ Ibidem, с. 161-162.

⁵⁴ М. Świerkosz, *Ciała podatne na zranienie. Judith Butler, samozniszczenie i radykalne akty oporu*, „Etyka” 2018, № 57, s. 81.

⁵⁵ А. Bojarska, *Агітка...*, с. 49.

⁵⁶ М. Świerkosz, *Ciała podatne na zranienie...*, с. 79.

радикальною незгодою суб'єкта залишатися в ситуації гноблення. У листі до Кшиштофа вона запитує: «Чому саме я присвятила своє життя? І ти теж, по-своєму: адже для тебе це теж найважливіше. Політиці. Але, заради Бога, що це? Дехто твердить, що це форма любові. Не люблю цей термін, надто сентиментальний. Аж нудить. Зрештою це пристрасть, а не любов»⁵⁷. Смертельна пристрасть.

Одна з найцікавіших героїнь *Агітки* – терористка, активістка ІРА Марта Догерті. Її літературна біографія ілюструє проблему вибору між політикою й жіночим призначенням (родиною, материнством). Для Пабло Естравадоса проблема роздвоєння між суспільним і приватним не існувала, він зробив однозначний вибір на користь революції й залишив родину напризволяще. Марта (теж «легенда революції») – менш догматична. Саме їй належить найжорсткіша, найскандальніша, а водночас – найпроникливіша оцінка революційних рухів:

Уся ваша лівиця складається з твердолобих, наповнених формулами... і шпигунів. Я сама була твердолобою! Та моя теза, що в Ірландії точиться класова боротьба, а не релігійна... Як можна було повірити в цю дебільну формулу! Але я не хотіла бути шпигункою. І коли мене почали діставати пропозиціями... Я вирвалася, назавжди. [...] Опозиція! Танець маріонеток, керованих десятком ляльководів!⁵⁸.

Однак смерть Боббі Сендса у в'язниці Мейс після 66 днів голодування змусила її переглянути своє рішення й повернутися до політичного «болота», не зважаючи на всі ризики й небезпеки. «Не можна вважати невинним нікого, кого вони не вбили»⁵⁹, – цю тезу героїня підтвердила власною смертю. Прагнення залишитися «чистою» переважило інстинкт самозбереження. Ще одна присутня відмінність Марти від інших представників «*homo politikus*»: вона бореться не тільки «проти» (світового імперіалізму, капіталізму, інших ізмів), а й «за» – вільну, об'єднану Ірландію (звісно – соціалістичну).

Політика як «пінг-понг шпигунів»

Образи шпигунів, добровільних чи вимушених провокаторів, кар'єристів, для яких політика – ефективне знаряддя в боротьбі за владу, посади, суспільне становище, присутні в обох аналізованих творах. У романі О. Досвітнього шпигуном став товариш Неро – німець Ганс. Як і для Кшиштофа Паліводи, політика стала для нього пасткою, а шпигунство – вимушеним кроком. Слабкий чоловік не спроможний опиратися шантажу й залякуванню. Моральний аспект політичної діяльності в романі *Хто* презентований крізь призму рефлексій Неро, який помічає в середовищі американських і західноєвропейських революціонерів

⁵⁷ А. Војарска, *Агітка...*, s. 186.

⁵⁸ Ibidem, s. 162.

⁵⁹ Ibidem, s. 244.

відразливий, небезпечний тип «хлестакових від соціалізму». Цей тип у романі неперсоналізований, його прикмети прозирають у постатях багатьох епізодичних персонажів. Значно ґрунтовніше й цікавіше цю проблематику і цей типаж обсервує А. Боярська. В *Агітці* «шпигами мимоволі», сексотами, агентами різних спецслужб стали Кшиштоф, Кончіта, Ганна. Поруч із ними у творі діють свідомі шпиги – персонажі-двійники Мішель Бернар і Рольф Сперлінг. Формальна різниця (співпраця з офіційною владою чи з Кремлем) не може приховати їх психологічну близькість.

Найконтroversійніша постать в *Агітці* – «рятівник світу», «цар нової лівиці» Мішель (Мікі) Бернар. Син текстильного барона, онук англійського лорда прийшов у політику, зачарований особистістю Естрададоса: «Схибнувся на його пункті, як і багато інших. Почепив його фотографію над ліжком. Та його харизма. Та мужність. Той виклик смерті. І безкорисливість. І чистота. Ніхто не стане заперечувати: усе життя він був як кришталь»⁶⁰. Але мода минає, з кумирів починає лазити позолота. Прикметно, що на співпрацю зі спецслужбами Мішель Бернар пішов добровільно, свідомо, адже зрозумів можливі наслідки революційної діяльності Естрададоса: «Ось чого він хотів! Забрати свободу, безпеку, демократію, справедливість»⁶¹. Письменниця дуже докладно й проникливо змальовує внутрішній світ цього роздвоєного, наскрізь фальшивого чоловіка: за позірною «чистотою» прихована внутрішня гнилизна; за іміджем «вірного учня» Естрададоса, «його месника» криється холоднокровний вбивця («Так, я його вбив. Убив. І видав їм тих шотландців, і ... і Лавентюра. І я пишаюся цим, розумієш? [...] Я врятував світ!!! Розумієш! Я! ВРЯТУВАВ СВІТ!»⁶²). Пафосні фрази про обов'язок боронити демократію, потребу самозречення заради ідеї – зручний камуфляж для кар'єриста, якому вдалося стати не тільки лідером «Нової лівиці», а й радником президента Франції. Засобами маскуванню стали для Мішеля Бернара не тільки революційні лозунги, а й речі – дорогий кашеміровий светр із навмисне вирізаними дірками і вкритий іржею Ситроен (на противагу до захованого в гаражі приміського маєтку золотого Мерседеса). Подвійну сутність політика найкраще виявляють репліки-характеристики: «Віра Засулич в чоловічому тілі, лисий комісар з мільйонами»⁶³, «Старий добрий Мішель! Цар Нової лівиці завдяки одній бомбі, яка не вибухнула!»⁶⁴. Мішель Бернар має феноменальну здатність до мімікрії й маніпуляцій, це дає йому виняткові переваги в боротьбі за владу.

Його романний «двійник» Рольф Сперлінг також починав як революційний фанатик, адвокат терористів. Дуже показова сцена зустрічі Сперлінга з Мартою Догерті, його звинувачення в зраді, палкі фрази на захист ув'язнених, показова

⁶⁰ Ibidem, s. 124.

⁶¹ Ibidem, s. 125.

⁶² Ibidem, s. 125.

⁶³ Ibidem, s. 42.

⁶⁴ Ibidem, s. 40.

зневага до родинного затишку, материнства. У якій момент настав злам? Що до цього привело? Зневага підзахисних, принизливе прізвисько «сентиментальна волова дупа»⁶⁵? Можливо, були й інші причини того, що адоратор терористів став провокатором, «віддав назавжди свою душу владі кремлівського замку, владі, яка привела в рух світ маріонеток»⁶⁶. Рольф Сперлінг поєдує два типи «лівака», окреслені Мартою Догерті, – це «твердолобий» «шпигун», який мислить формулами з «Правди» (боротьба з НАТО й Америкою, марші миру, гонка озброєнь у Європі). Як фрагмент абсурдистської драми розгортається діалог Кшиштофа Паліводи й Рольфа Сперлінга про революційні (для агента Кремля – контрреволюційні) події в Польщі. «Звичайні труднощі початкового періоду будівництва соціалізму»⁶⁷, «реакційна брехня», «фотомонтаж», «контрреволюційна шопка під орудою священників»⁶⁸ – штампи радянської пропаганди проти свідчень людини, яка спізнала всі «принади» соціалістичного ладу. Як кульмінація абсурду звучить фраза Рольфа Сперлінга (сина фабриканта, який вважає себе «громадянином світу», хоч насправді є сентиментальним німецьким бюргером, «справжнього» революціонера з марксистською брошуркою в кишені, який має мільйони й гнівно картає робітників за брак класової свідомості): «Я настільки антиамериканський, що... до прикладу, ніколи не купую бананів United Fruit Company! Завжди вибираю інші!»⁶⁹. Сперлінг – ідеальний агент: не задає питань, слухняно виконує накази, не вміє любити, не має жалості (через його донос загинула Ганна). За висновком А. Боярської, «мало хто є вбивцею свідомим, відданим, фанатичним, вбивцею-ідеалістом, як Сперлінг чи Мішель Бернар»⁷⁰. Для обох персонажів ультрареволюційні гасла – тільки камуфляж, зручний інструмент маніпулювання громадською думкою. У боротьбі за владу вони здатні на будь-які провокації й злочини. На думку С. Бальбуса, центральна опозиція *Agitki* – етика versus політика: «Чи може існувати якась гуманістична політика (“В ім’я добра людськості”)), яка би існувала без етичного лейтмотиву; що відбувається з політикою, яка підмінює етику стратегією, і що відбувається з ідеологією, яка стає чистим політичним інструментом. Боярська показує: політика в сучасному світі пожирає етику й пожирає «ідейність»⁷¹. Уседозволеність, егоїзм, бруталність «царів нової лівиці» перетворюють революційний рух на брудну гру, «пінг-понг шпигунів».

⁶⁵ Ibidem, s. 177.

⁶⁶ Ibidem, s. 248.

⁶⁷ Ibidem, s. 215.

⁶⁸ Ibidem, s. 158.

⁶⁹ Ibidem, s. 216.

⁷⁰ Ibidem, s. 245.

⁷¹ S. Balbus, *Wstęp...*, s. 7.

Висновки та перспективи досліджень

Образна система політичних романів *Хто* О. Досвітнього й *Агітка* А. Боярської традиційна для цього жанрового гатунку. Її осердя становлять вигадані персонажі (Неро, Лія, Лео – у романі українського письменника, Кшиштоф Палівода, Моніка Вебер, Кончіта Естравадос, Мішель Бернар, Рольф Сперлінг – у творі польської авторки), що репрезентують різні відгалуження «нової лівиці». Водночас, аби вписати твори в політичний контекст епохи, письменники конструюють образи «персонажів із ключем». О. Досвітній їх «маскує», однак компетентний читач легко розпізнає прототипів (Нієв – В. Ленін, Режос – Ж. Жорес, Нехтлеб – К. Лібкнехт, Куценький – К. Каутський, Струський – Л. Троцький, Чавський – А. Луначарський та ін.) А. Боярська використовує два варіанти презентації реальних політичних діячів: 1) прямі згадки про провідників RAF А. Баадера, Г. Енслін, У. Майнхоф, Я.-К. Распе, Г. Поля, І. Шуберт, із якими Моніка Вебер контактувала у в'язниці «Штамхайм»; 2) тактику кодування (прототипом Пабло Естравадоса міг бути латиноамериканський революціонер Ернесто Че Гевара).

Представники літературного типу «*homo politikus*» примкнули до революційного руху під впливом юнацького ідеалістичного бажання змінити світ на краще, під тиском докорів сумління або романтичного зачарування харизмою його провідників. Їхня подальша біографія розгортається як реалізація казкової матриці «трьох шляхів»: 1) розчарування й відхід від активної політичної діяльності (Девід Сінклер в *Агітці*); 2) політична боротьба, намагання зберегти вірність революційним ідеалам (Неро, Лія, Лео в романі *Хто*, Пабло Естравадос, Моніка Вебер, Марта Догерті – в *Агітці*); 3) свідомо (Мішель Бернар, Рольф Сперлінг в *Агітці*) чи вимушено (Ганс в романі *Хто*, Кшиштоф Палівода, Кончіта Естравадос, Ганна – в *Агітці*) співпраця зі спецслужбами, роль маріонеток у руках великих політичних гравців. О. Досвітній у середині 1920-х років започаткував художню обсервацію психіки «*homo politicus*» – учасника «лівого руху», А. Боярська на початку 1980-х її розвинула й поглибила. Центральними фігурами її роману є «простак»-ідеаліст Кшиштоф Палівода й «легенда революції» Пабло Естравадос. Політика стає для них пасткою, нівечить їхні долі. Письменниця продемонструвала переродження «нової лівиці» в Західній Європі, перетворення її на театр маріонеток, «пінг-понг шпигунів». Перспективи подальших досліджень: експлікація інтертекстуального поля роману А. Боярської *Агітка*, з'ясування ролі пригодництва в структурі політичного роману.

References

- Balbus S., *Wstęp*, [w:] A. Bojarska, *Agitka*, Gdańsk 2000, [w:] <http://biblioteka.kijowski.pl/bojarska%20anna/agitka.pdf>.
 Bojarska A., *Agitka*, Warszawa 1987.
 Bukowska A., *Drogi i manowce powieści politycznej 1957-1967*, „Miesięcznik Literacki” 1968, № 7.
 Dosvitniy O., *Tvory: u 5 tomakh*, t. 1, Kharkiv 1930.

- Fedchenko P., *Oles' Dosvitniy*, [v:] O. Dosvitniy, *Tvory: u 2 tomakh*, t. 1, Kyiv 1991.
- Howe I., *Politics and the Novel*, New York 1957.
- Karwat M., *O statusie pojęcia „polityczności”*, „Studia Politologiczne” 2015, № 37.
- Kostyuk H., *Zhyttyevyy shlyakh O. Dosvitn'oho*, «Ukrayins'ki visti» 25.09.1966.
- Nowacki A., *Aktywny romantyzm. Estetyka literacka WAPLITE w świetle dokumentów programowych*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2017, vol. V.
- Stepanova H., *Roman Olesya Dosvitn'oho «Amerykantsi»: zhanrovyy syntez literaturnykh i pozaliteraturnykh praktyk*, «Volyn' filolohichna: tekst i kontekst» 2010, t. 10 № 2, [v:] <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/316>.
- Świerkosz M., *Arachne i Atena. Literatura, polityka i kobiecey klasycyzm*, Kraków 2017.
- Świerkosz M., *Ciała podatne na zranienie. Judith Butler, samozniszczenie i radykalne akty oporu*, „Etyka” 2018, № 57.
- Vas'kiv M., «Val'dshnepu» *Mykoły Khvyl'ovoho yak frahment zavershenoho romanu. Problemy interpretatsiyi i intertekstual'noho prochyttannya*, «Slovo i Chas» 2009, № 5.
- Ziomek J., *Powieść polityczna – powieść o polityce*, „Pamiętnik Literacki” 1964, № 55/4.

ПРО АВТОРА

Людмила Скорина (Lyudmyla Skoryna) – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy).
Основні публікації: книги: *Література і літературознавство українського зарубіжжя: курс лекцій*, Черкаси 2002; 2-ге, доповн. вид. 2005; *Аналіз художнього твору*, Тернопіль 2013; *Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях*, Черкаси 2007 (у співавторстві з Т. Свєрбіловою); *Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття*, Черкаси 2009 (у співавторстві з Т. Свєрбіловою, Н. Малютіною); *Мистецтво складати назли: статті, рецензії, есе*, Черкаси 2012; *«Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років*, Черкаси 2019.

ORCID: 0000-0002-7023-9063

Email: Skoryna@ukr.net